

dr hab. Ewa Stachowska
Uniwersytet Warszawski
Wydział Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji
Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji

Recenzja pracy doktorskiej
mgr Eweliny Berdowicz zatytułowanej:
Verbal strategies in Neo-Pentecostalism.
Language as a trigger for spiritual awakening and transformation
[Strategie werbalne w neopentekostalizmie.
Język jako wyzwalacz duchowego przebudzenia i transformacji]
Poznań 2024, s. 258,
napisanej pod kierownictwem naukowym prof. UAM dra hab. Sławomira Sztajera

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska p. mgr Eweliny Berdowicz, pt. *Language as a trigger for spiritual awakening and transformation* [Strategie werbalne w neopentekostalizmie. Język jako wyzwalacz duchowego przebudzenia i transformacji] to interesujące przedsięwzięcie naukowe i badawcze ogniskujące się przedmiotowo na ruchach neopentekostalnych ze szczególnym ukierunkowaniem na język, a dokładniej „język zielonoświątkowy”, który jest – zdaniem Autorki – instrumentem wyzwalającym zmianę w członkach doświadczających stanów emocjonalnych wymagających, w ich przekonaniu, interwencji, jak również jest on modulatorem i mediatorem duchowego odrodzenia (s.9). W pracy przyjęto uwypuklenie znaczenia i roli tego języka przede wszystkim w zakresie jego potencjału transformacyjnego, a także wyszczególnieniem jego głównych cech wraz z uwypukleniem jego perswazyjnej roli oraz określeniem wykorzystywanych strategii werbalnych.

Autorka podejmuje problematykę ruchów neopentekostalnych, które identyfikuje jako „najszybciej rozwijający się trend na dzisiejszym rynku religijnym” z uwagi na „operowanie” zjawiskami nadprzyrodzonymi, implikującymi wielowymiarowe zmiany w życiu członków. Jednocześnie grupy te odwołują się do arsenału rynkowo-marketingowego, co sprawia, że do analizy i interpretacji ich działalności można zastosować – zdaniem Autorki – koncepcję rynku religijnego czy ekonomii religijnej R. Starka i R. Finkego. Ekonomiczną nomenklaturę stosowaną w tej perspektywie interpretacyjnej można uznać jako heurystycznie użyteczną, z zastrzeżeniem, że jest to pewna symplifikacja koncepcji przywołanych amerykańskich socjologów. Ta

kwestia nieco szerzej zostanie omówiona w dalszej części recenzji. Ponadto w pracy Autorka odwołuje się licznych innych ujęć teoretycznych jak chociażby: multimodalna analiza dyskursu, dyskurs religijny, język perswazyjny, charyzmy, rytuałów interakcyjnych, co pozwala na przeprowadzenie wieloaspektowej analizy, a zarazem pokazuje sprawność posługiwania się różnymi ujęciami teoretycznymi i uwypukla dobry warsztat w tym zakresie.

Strukturę pracy konstytuują części, takie jak: wstęp, trzy rozdziały, zakończenie oraz bibliografia, które łącznie obejmują 258 stron. Drobiazgowy opis poszczególnych części pominię, starając się jedynie zasygnalizować, a zarazem wyeksponować te wymiary i kwestie, które dla czytelnika mogą być – i są – atrakcyjne poznawczo. W tym jednak miejscu warto zaznaczyć, że przyjęta struktura pracy sukcesywnie wprowadza czytelnika w różne wymiary działalności wskazanych grup religijnych, pozwalając na zrozumienie ich fenomenu.

Za swoistą oś pracy należy potraktować wstęp, który zawiera – poza względnie oczywistym wprowadzeniem do analizowanej problematyki – także opis przyjętej metodologii w badaniach własnych. Autorka precyzuje główną tezę pracy, formułuje hipotezy badawcze, a także opisuje procedurę realizacji badań własnych, przeprowadzonych w Polsce i we Włoszech, które opierają się na metodzie jakościowej. Wykorzystano w badaniach multimodalną analizę dyskursu (MDA), którą dopełniono metodą etnograficzną związaną z jawną obserwacją uczestniczącą (zrealizowaną zarówno w Polsce, jak i we Włoszech). Dodatkowo zastosowano ankietę online (zrealizowaną wyłącznie we Włoszech), którą można zakwalifikować – jak należy przypuszczać – jako ankietę jakościową oraz indywidualnymi wywiadami pogłębionymi (IDI) (zrealizowanymi wyłącznie w Polsce – s. 13-14). Przyjęte rozwiązanie metodologiczne rodzi pewne wątpliwości, które zostaną nieco szerzej zarysowane w dalszej części recenzji. Rozdział pierwszy (s. 19-94) jest natomiast – najogólniej ujmując – syntetyczną, a zarazem udaną formą rekonstrukcji historii i rozwoju ruchów zielonoświątkowych, w tym ruchów neopentekostalnych, uwzględniając przy tym zapożyczenia i innowacje, które pojawiają się w obrębie katolicyzmu („katolicyzm zielonoświątkowy” [s. 49-55]. Autorka w tej części rozprawy podjęła się niełatwego zadania, albowiem wyczerpująco nakreśliła źródła protestantyzmu i pojawiających się w nim innowacji, a także innowacji „zielonoświątkowych” występujących w katolicyzmie, w tzw. ruchach wewnątrz kościelnych. Całość była o tyle zadaniem niełatwym, że wymagała przeprowadzenia pewnej selekcji zważywszy na historyczną perspektywę, co uznać należy – jak już wskazano – za trafne, dobre i w pełni koherentne z zakresem przedmiotowym dysertacji. Na szczególną uwagę w tym rozdziale zasługuje próba wyeksponowania właśnie innowacji,

w tym także modeli, form, narzędzi i technik ewangelizowania, które są fundamentalne w kontekście zakresu tematycznego rozprawy i nawiązują do „leitmotywu” rynkowego ujęcia religii. Warto nadmienić, że Autorka kreśląc perspektywę rozwoju ruchów neopentekostalnych, zielonoświątkowych plastycznie rekonstruuje ich rozwój nie tylko w szerszej, bo międzynarodowej perspektywie, ale również uwzględnia warunki ich pojawienia się we Włoszech i w Polsce. Kolejny, drugi rozdział pracy (s. 95-156) kieruje uwagę czytelnika wyraźnie na zakres przedmiotowy pracy, albowiem szczegółowo odnosi się do komunikacji religijnej wewnątrz grup religijnych, a tym samym koncentruje się na języku religijnym oraz rytuale religijnym, a także liderstwie przywódców wzmacnianym przez charyzmę. Autorka poza omówieniem perspektyw teoretycznych, w tym MDA, odnoszących się między innymi do wskazanych zagadnień, przywołuje elementy badań własnych, które wzmacniają i egzemplifikują zarazem zasadność doboru ujęć teoretycznych. Całość przybiera formę stylu narracyjno-reportażowego, który jest dużym walorem nie tylko tej części, ale również całej pracy, albowiem arsenał teoretyczny wykorzystany w opracowaniu zaprezentowany zostaje czytelnikowi w wersji niezwykle przyjaznej, a zgromadzony materiał empiryczny jawi się jako rodzaj urozmaicenia i wzbogacenia prowadzonej opowieści. Pewną drobną wątpliwość może jednak budzić częsty brak wskazania „technikaliów” konkretnych obserwacji i wywiadów. Mówiąc inaczej, zasadniczo brakuje w tej części wskazań dotyczących przygotowania i wykorzystania matrycy kodów, zastosowanych w analizie zgromadzonych materiałów i ich odniesienie w tekście. Tyczy się to zarówno materiałów z obserwacji (np. nagrań bądź notatek z obserwacji, w tym określenia daty i miejsca oraz kodu wspólnoty), jak również wywiadów (tu mowa o części Polskiej). Wyjątki pojawiają się między innymi na s. 116, 119, 120, lecz wydaje się, że są one symptomatyczne w przyjętej formule. Warte podkreślenia w tej części pracy jest interdyscyplinarne podejście, w którym Autorka płynnie przechodzi między perspektywami teoretycznymi dotyczącymi analizy języka, rytuału przez klasyczną, bo weberowską koncepcję charyzmy, uwzględniając także goffmanowskie podejście przy opisie religijnych „eventów”, co niewątpliwie wzbogaca ten zakres analiz. Interesujące jest również przedstawienie liderów grup religijnych w kontekście branding, który należy traktować jako integralny element strategii rynkowych i w pełni koresponduje z rynkowym ujęciem religii. W ostatnim, trzecim rozdziale (s. 157-233) Autorka omawia proces przebudzenia i transformacji neopentekostalnej inicjowanej przez liderów grup religijnych w kontekście przeprowadzonych badań własnych. Tu poza arsenalem teoretycznym przywołany zostaje szerszy wycinek zgromadzonej w toku badań empirii. Autorka analizuje rolę/znaczenie

języka religijnego w określonych rytuałach uwypuklając w tej części dwie perspektywy: po pierwsze liderów grup religijnych, a po drugie odbiorców lub mówiąc inaczej „klientów” tych grup. Całość jest szczegółowo przeanalizowana, choć pewien niedosyt może budzić niezbyt szerokie przywołanie materiału empirycznego z uzyskanego z badań ankietowych oraz IDI.

Przechodząc natomiast do zasygnalizowanych wcześniej wątpliwości dotyczących przyjętego modelu metodologicznego w badaniach własnych, które wiążą się z zastosowaniem dwóch różnych schematów badawczych, w tym różnych narzędzi i technik we wspólnotach w Polsce i we Włoszech. Autorka wprawdzie uzasadnia wybór takiej procedury okolicznościami związanymi m.in. z okresem pandemii, a także poziomem zaufania do badacza ze strony respondentów oraz chęci zagwarantowania respondentom intymności z uwagi na zakres doświadczeń, których dotyczyły pytania oraz okazania im szacunku (s.214) [*a contrario* można odnieść wrażenie – jak sądzę błędne – że IDI w Polsce dotyczyły albo innych zagadnień, albo przewidziano dla respondentów inną „wrażliwość badawczą”], to jednak zmiany na tym poziomie mogą oddziaływać na wyniki badań, a w konsekwencji utrudniać ich zestawianie i porównywanie szczególnie w płaszczyźnie analiz międzykrajowych, które w pracy miejscami jednak się pojawiają. Wydaje się, że można było rozważyć nieco inny schemat badawczy, który jeszcze bardziej wyczerpująco wzmocniłby przeprowadzoną analizę.

Kolejna wcześniej zasygnalizowana drobna wątpliwość związana była z odwołaniem się do koncepcji R. Starka i R. Finkego i łączy się ona z nieco selektywnym podejściem w recenzowanej dysertacji do tej perspektywy interpretacyjnej. Próba operowania tym schematem interpretacyjnym jedynie na bazie publikacji *The churhing of America, 1776-2025. Winners and losers in our religious economy* nieco symplifikuje zakres interpretacyjny. Bardziej szczegółowo wspomniana koncepcja omówiona jest we wcześniejszej pracy tych autorów, czyli w *Acts of faith. Explaining of human side of religion* (2005). Pomijam w tym miejscu wcześniejsze publikacje z tego zakresu innego duetu socjologów, czyli R. Starka i W.S. Bainbridga (np. *A theory of religion*, 1987; lub też *The future of religion, secularization, revival, and cult formation*, 1985), czy też pierwszą z tego zakresu pracę zogniskowaną na poziomie mikro C. Azzi i R. Ehrenberg (*Household Allocation of Time and Church Attendance*), bazującą na koncepcji G. Beckera. Oczywiście nie chodzi tu o rekonstrukcję tego ujęcia, wszak praca ma inny zakres przedmiotowy. Jednak zważywszy na to, że Autorka odwołuje się do tego konstruktów wielokrotnie, a nadto metafora rynku i nomenklatura ekonomiczna przenika różne części tej pracy, stanowiąc uzasadnienie dla określenia skuteczności działania grup religijnych w dzisiejszych warunkach, to

wzbogacenie bibliograficzne wzmocniłoby wartość eksplikacyjną podjętych analiz. Szczególnie jeśli uwzględną się podjętą próbę wskazania uwarunkowań funkcjonowania ruchów religijnych, denominacji, w tym także ruchów katolickich odwołujących się do ekspresji neopentekostalnej w warunkach monopolu lub mówiąc nieco łagodniej ugruntowanego, wyraźnie dominującego wyznania, co wiąże się w przypadku analizowanych krajów *de facto* z brakiem pluralizmu w tej sferze (dane deklaratywne to obrazują). To zaś rodzi określone implikacje zarówno z perspektywy grup religijnych działających „na obrzeżach” monopolisty, jak również samego monopolisty. W efekcie można odczuć pewien niedosyt związany nieuwzględnieniem wyraźnego wyeksponowania pewnej specyfiki badanych krajów w kontekście rozwijających się grup religijnych o proveniencji protestanckiej, jak i obecnych innowacji w grupach katolickich z ukierunkowaniem właśnie na formę struktury wyznaniowej. Perspektywa rynkowa pozwala na określenie i wyszczególnienie sposobów pozycjonowania na rynku poszczególnych brandów, lecz opis zasięgu funkcjonowania analizowanych grup przy wykorzystaniu kategorii „dużo” w odniesieniu do liczby członków/uczestników spotkań religijnych (np. s. 153) wydaje się mało precyzyjny.

Wskazanie wątpliwości nie umniejszają wartości recenzowanej pracy, która pozwala na szczegółowy ogląd wspólnot neopentekostalnych, a także katolickich z innowacjami zielonoświątkowymi, albowiem pozwala nie tylko – czy raczej przede wszystkim - z uwagi na zakres przedmiotowy dysertacji – dostrzec rolę, a *de facto* siłę języka religijnego z perspektywy liderów grup religijnych, jak również odbiorców tych „zabiegów”. Przeprowadzoną przez Autorkę analizę należy uznać za istotny wkład w dyscyplinę szczególnie, że podejmuje próbę jednak interdyscyplinarnego podejścia, które nie jest powszechne, a pozwala na bardziej wyczerpujący ogląd. Jednocześnie Autorka stara się wypracować schemat interpretacyjny pozwalający na badanie języka religijnego w grupach zielonoświątkowych, co należy uznać za próbę udaną.

Recenzowana praca doktorska w sposób kompleksowy omawia wskazany wcześniej zakres tematyczny. Jawi się ona jako opracowanie oryginalne, dobrze udokumentowane, które wzbogaca dorobek literatury związanych z dyscypliną nauk o kulturze i religii szczególnie w odniesieniu do problematyki ruchów neopentakostalnych ze szczególnym ukierunkowaniem na rolę języka religijnego.

Przedstawione uwagi krytyczne nie obniżają wartości recenzowanej dysertacji. Doktorantka podjęła się analizy istotnego zagadnienia badawczego. Potrafiła również sformułować i przedstawić konkretne problemy badawcze, i podjęła się ich rozwiązania w ramach badań

własnych. Przedłożona do recenzji praca spełnia wymogi ustawowe stawiane pracom doktorskim, stąd też wnioskuję o dopuszczenie p. mgr Eweliny Berdowicz do kolejnych etapów w procedurze nadania stopnia doktora w dyscyplinie nauki o kulturze i religii.

A handwritten signature in black ink, consisting of a large, stylized initial 'E' followed by a smaller, less distinct signature.